

A WISMARI SZT. MIKLÓS-TEPLOM

A NYERSTÉGLATEMPLOMOK ÉPÍTŐMŰVÉSZETE

Körülbelül két esztendeje lehet annak, hogy dr. Girkon plébános úr, frásáiban az építőművészet lelkes csodálója, megemlékezve rólam azt mondta, hogy épületeimben, ha azok profán célokra szolgálnak is, mindig kiérzik a rejtett sacralis hangulat és fölvetette ugyanakkor a kérdést: miért nem építtek egyházi épületeket, mikor pedig ilyenfajta munkásságomra sokatváróan lehet nézni?

Szülővárosomtól igaz, nem várhatok ilyen megbízásokat, de egybeült már is azon szerencsének lettem részese, hogy csaknem egyidőben bíztak meg három templom tervezésével, melyek kettője temetőkápolna, míg a harmadik egy nagy német város új, nagy temploma lesz.

E tervek és épületek alkotó munkája nagy örömmel töltött el. Erős hitem ugyanis, hogy az Isten házának építésénél a legnagyobb lelkesség, igaz alázatosság és a tudás maximuma szükséges. Jaj annak az építésznek,

kinek lelkét e kívánalmak tudata nem tölti el. Az Isten házának épülete lélekkel teljes legyen, kell hogy a lelkeket magához kösse, inára kényszerítse a hívői és a vallásos érzés kifejlesztésében minden kövével a pap segítségére siessen. Az egyház atyái néptünk életének istenesebb korszakában mindezt tudták és fölöttébb fontosnak tartották. Hiszen még a ma erősen racionalista világában is, minden átlagképzettségű embernek ismerőse steinbachi Erwin és azok az építésszek, akik vele egyidőben vagy a későbbi évtizedekben megalkották a nagy templomcsodákat, a góti stílus dómjaiban.

A hindu és más magas kultúrájú népek templomai éppen úgy, mint a mi sok százéves dómjaink, különösen a téglalapítségű gotika idejéből és helyeiről valók, még ma is bílincsbe verik a szemlélő szívét és végtelen szárnyalásra készítetik a lelkeket.

Alig képzelhető, hogy valaki, és legyen bár a ma materialisztikus beállítottságú

A LÜBECKI MÁRIA-TEMPLOM

A DANZIGI MÁRIA-TEMPLOM

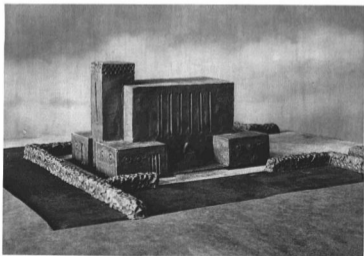
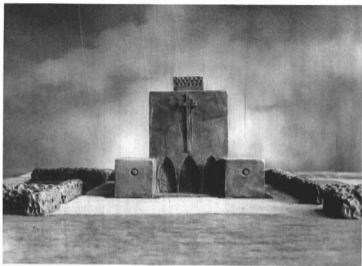
korának legérzékletlenebb embere, áhitat nélkül közeledhessék a régi középkor dómjaihoz vagy sejtett érzések elevenné válása nélkül léphessen be azok kapuján. (Én itt a Lübeck-i, Wismar-i és Danzig-i templomokra gondolok elsősorban.) Magam a templomhajókát soha másképpen nem életem át, még sok ezer hívő társaságában sem, — mint megszentelt mély csöndben, — az orgona játéka nélkül is földöntúli orgonák ezer regisztráló járákát hallottam, sok hegedű és édes muzsikájával övezetten, — szellő suttozását lassan megerősödni az orkán extatikus fortissimójáig, a túlvilág hatalmas, lenyűgöző akaratára emlékeztetően és mindebben a nagy zűgásban egyedül voltam a lelkemmel, túl a hétköznapiakon, gondokon és örömlökön, — a valóságban pedig csend volt körülöttem: a semmi és a minden csendje! És én a mindenség legszentebb akaratának középpontjában.

Ez a mesterkézalkotta templom nyelve, így szól hozzám az épület hangjában — pap nélkül, orgona és énekkar nélkül, éneklő és imádkozó hívők gyülekezete nélkül. Az épület egymagában is egészen: ima és fohász. Hogyan alkotják a középkor nagyon sokszor névtelen mesterei ezeket a templomokat, amelyek ilyen nyelven szólnak hozzánk? Azok a mesterek, akik kőművesekből, kőfaragókból lettek mesterekké és ilyen csodálatosan szólaltatták meg a köveket. Erre a kérdésre ők maguk sem tudtak volna nekünk felelni. Csak eszköz voltak ők az örökké való hit kezében, alázattal dolgozók és munkájuk révén a kész mű olyanná lett, amilyenre az örök Akarat azt formálni engedte.

Az emberi psyche mégis mindig a dolgok mélyén keresi a titok megfejtését, magyarázat után jár, megismerni akar és tanítani. Mindez az igyekezet természetesen csak a fizikai világban járhat sikerrel. Az anyag, a belőle formált szerkezet és a velük összefüggő dolgok taníthatók és tanulhatók megtalálni. A probléma legnagyobb és legmélyebb része megmagyarázhatatlan. Ezt csak érzékeny lelkek érezhetik meg és élhetik át. Itt csak az lehet, hogy a szemlélet és az elmélyedés az élvező lelkét a teremlő művész lelkével azonos rezgésbe hozza és a meg nem magyarázható valamit a lelket földöntúli magasságokba ragadja.

Mi most csak arról fogunk beszélni, ami az egész problémából a legjobban megmagyarázható: az anyagról, a szerkezetekről és az anyag nyelvéről az építőművészetben. Arról az anyagról óhajtok beszélni, amely már önmagában is sacralis hangulatot rejtget, az én drágakövevről, a tégláról, a klinkerről; anyagról, amit földadta mivoltából emberkéz formál, keménységét, szádadokra, évezredekre szóló életerejét pedig tüztől kapja. A tűz az, amely a tartósságon túl a hatás értékét is növeli, amely értékek végtelen variációival bírnak és tudással, kitarító kísérletekkel még tovább fokozhatók és így oly értékek teremhetők, amelyekkel semmi más anyag nem bír.

A hatás egyik tényezője a tűz erejétől független, csupán a szűkség szabja meg és ez az egyes kövek alakja: a *méret*, ami az épület *léptékét*, a temploméptésben oly ropant fontos valamit adja. A szemlélő szemnek legkisebb mérték a téglalagság. Különösen sikokban alakított architektúránál, ahol nincsenek más-más méretű és különféleképpen helyezett klinkerek, ennek a téglalagságnak milliószer ismétlődése adja a templomhomlokzat architektónikus hatását. A hatalmas téglamentemok szemlélésénél a megszámlálhatatlan, a megmérhetetlen, a megfoghatatlan, a végtelen tér és az idő végtelenségének fogalma válik elevenné az érző lelkű ember belsejében. Milyen kicsi és finom ez az elem az egészhez viszonyítva és legyen bár a középkori téglagy nagy, ú. n. kolostormérete, amelynek abszolút nagysága ezt a téglát a mai templomok kicsiségénél és a kevéssé gazdaságos bedolgozásánál fogva a jelenkor épületeinél alkalmatlanabb teszik. A téglalagság adta lépték az épület minden egyes részét finom koordinálja, különösen, ha összehasonlítjuk azt a vakolatarchitektúráknak léptékeltelenségével vagy a kőarchitektúrák adta durva léptékviszonyokkal. Milyen csodákat varázsolhat elevenné a kis téglából rakott homlokzatokkal az építész, amelyek minden kicsiségük mellett a távolból is hatnak; hogyan szötheti és hőmezheti homlokzatát az egymás mellé sorozott sok ezer téglával, érzése és művészetével, amelybe belekötődik az emberiség iránt való végtelen szeretet. A struktúra legnagyobb finomságait a keleti szőnyegszövőkhoz hasonlatosan változa-

FRITZ HÖGER: AZ ÉPÜLŐ DELMENHORSTI TEMETŐKÁPOLNA TERVE

Foto: Drassfeld, Hamburg

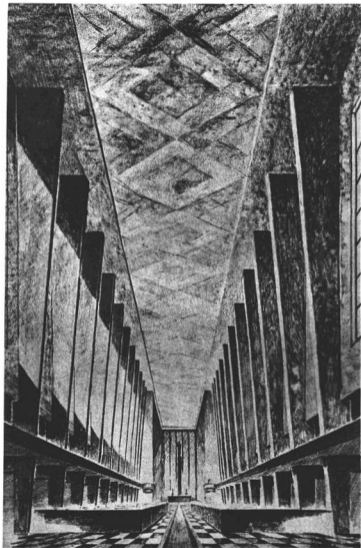

Fritz Höger: az épülő delmenhorsti temetőkápolna
belső terének terve

Foto: Dransfeld, Hamburg

tosan csomózhatja. Nincs anyag, amely annyi finomságot és változatos engedne meg, mint a téglá, igaz hogy a tervezésbe való verejtékes elmélyedésen túl az anyag ismerete, technikai és művészi hatásának tökéletes és biztos ismerete árán. A külsőséges kiképzés szorgalommal és igyekezettel eltanulható ugyan, de az alkotóképesség és a tervezés ideje alatt való teljes kikapcsolódás olyan adottságok, amelyek

el nem tanulhatók. Ezek ama lényeges kelékek, amelyekről az új művészek „új tárgyilagosság”-ot valló táborának nincsen tudomása. A tárgyilagosság mint lényeg ugyan ősrégi, a profán „mi?” kérdésre a választ az ész, az értelem adja és ebben a válaszban a tárgyilagosság kérdésére is megadjuk a választ. A „hogyan?”-ra csak az igazi művész válaszolhat alkotásával és az alkotott mű csupán a lelkes néző szívével tölt-

FRITZ HÖGER BERLINI TEMPLOMÁNAK INTERIEUR TERVE

Foto: Gebr. Dransfeld, Hamburg

heti be egészen. Ezekről a kérdésekről tárgyalni nem lehet, ez a lélek dolga, az esztétikus is csak körülírni tudja azokat.

A téglaléptésről szölok e helyen és különösen a templomok nyerstégla építészetről óhajtok beszélni. Ez az anyag és technika az, amit az utolsó építészgenerációk elapodítottak, profanzálták, a „módos” (nem „modern”) építészek elavultnak mondanák és kellő pietással helyeznek lomtárba. Vagyunk egynehányan *modern* építészek, akik ezt az építőstílust a posványból, unalomból kiemeltük és kezünkben ez az építőmód újra visszanyerte plattdéutsch zamatját és kifejezésbeli finomságai mellett is igaz, természetes voltát. A burkoló téglával képezett homlokzatok merev halotti leple eltűnt, új élet jött új német építészetiünkbe, — ez a téglaléptészt hivatott arra, hogy népünknek a ma lelkében gyökerező új lelket és életet adjon, ami a hosszú jövő századain át tartsa életben azt.

Azt a lelki elmélyülést, amit a téglaléptészt mesterétől megkövetel, remélhetőleg megadja majd a mi egész népünknek is. És ilyen módon jut majd az építészett újra régi becsületéhez. Az építőművészet ismét közkincs és vezetőművészet kell hogy legyen, mint egészséges lelkű korokban mindig is volt, de reformátora is lesz egyben népünk lelkének és felfogásának. A leghatalmasabb vonások találkozás a legfinomabbakkal adja lényegét és ez lesz az emberiség kincses öröksége.

A finom téglanyag hatásértékeinek egyéb tényezői azok, amelyek a *léptékekkel* egyetemben a művészi egységet determinálják. Ezeknek elsője a *struktúra*. A felületi struktúra függ a nyersanyagtól, készítményi módtól és nagyon sokféle lehet. Az egyes darabok felületi szövete csak közelről hat és kevés köze van a távolba is erősen ható egész felületegység struktúrájához. Ez a struktúra az égetésnél előálló több-kevesebb deformáció és téglaelem sikelhajlások következménye. A sok akaratlanul előálló fény- és árnyékhatásban való változatosság adja meg a nyerstéglaépület robusztus természetességét, amely végső hatásában annyira finommá válhatik.

A hatásértékek másika a *színek* problémája. A meglevő ezer és ezer színrnyalaton túl a palettán mindig új színek szület-

nek. A halvány téglavöröstől minden árnyalaton át a mély barnáig, a sárgák, vörössel és kékkel keverve egészen a palackzöldig, a barnától a színspektrum ibolyaszínig; színárnyalaton a grafit és öntöttvas szín- és reflexhatásaival egyezőek és mindezek mellett a szürke színek megszámlálhatatlan skálája. És ebből, az egy kemenében égetett téglatestvérek különböző színéből és árnyalatából lesz a faltest, és annak összefolyó lokális árnyalata, amit azután a házagak hálórajza, a levegőperspektíva és más hatások befolyásolnak különbözőképpen. Az égetés mikéntje már egymagában a szín- és formavariációk légióit termeli ki, ami a különböző glazurák alkalmazásával még csak fokozható. Időt és időjárást álló glazurokat minden színben készíthetünk, és mellettük ott van a fénglazurok sora az irizáló pávakélgig, és a ducky aranyfüstök igazi fémfényéig.

A természetes égetésből nyert anyag lehetőségein túlesz a túlégeteti klinker, amelyek üveges túlégetésből gazdag lizáló színek és a belőlök rakott falazatokból pedig változatos mozaikhatások származnak.

A hatásértékek harmadika már pusztán a klinkerek sajátosága, és ez a *reflexhatás*. A téglaléptészt legnehezebb feladata ezen reflexhatásnak teljesértékű kihasználása. Sokan vannak, akik e megértésig még nem jutottak el, mások félreértették a problémát és vagy az anyagot használják fel visszásan, vagy rossz anyagot használnak bizonyos hatások eléréséhez. Megfelelő nyersanyag erős túlégetésénél a tűz által erősebben ért oldal természetes zománcot kap, amely több-kevesebb erős lehet és a kész falfelületeken esetlegességekkel teljes, élettől bíró reflexeket ad, amely a tükrözés különbözőségében sokszor győztesen küzd a mesterséges zománcokkal. Egyes klinkerek tükrözése üvegszerű, mások kristályosan szórják a fényt, vagy selymes fényben ragyognak. A kemény, határozott visszaverődéstől egészen a puha, síma, pasztellszerű reflexéig terjed a nagy intervallumot egybezdő skála.

A tükrözés egyéb tulajdonságok mellett a klinkerépületeknek külön egyéni életét jelenti. A világlítás, az idő, a fényugár vagy a szemlélő szem létősugarának minden megváltozása az épület arcát fogja megváltoztatni. A fizika tükrözési törvénye kimondja

ugyan a beeső és visszaverődési szögek egyenlőségét, de itt a klinkerépületeknél nemcsak a közvetlen tükrözés hat, hanem a visszavert sugarak újabb tükrözése is secundár, tertiár reflexek alakjában.

Ezért lesznek a fénykötetek és színharmóniák oly csodásan gazdag hangzásúak, amelyek mindegyike az egésznek alrendeltje lévén, a *gazdagság egységét* adja eredményül. A tükrözésnek hála: a klinkerépületek az ég minden hangulatát visszatükrözik, és így ezek az épületek méltóságjelések a hamburgi kikötőnegyed ködfátyolában, kacagóan színesek a nap tűzében, nyári zivatarok előtt bolondul sokszínűek, és égni látszanak az esti pirkadásban. Látam már klinkerépületeket úgy, hogy mély izzásban látszóttak lenni. Ez a hatás az emberi kedélyre roppant erős.

A reflexhatások termelte értékek mozaik-szerű kötésekre, plasztikus téglarakásra, ingerelnek. De éppen ez az a terület, ahol az építészek mesterségében nagyon otthonosnak kell lennie. A plasztikával takarékosan kell bánni. Nem mindenki számára alkalmas a kifejezésnek ez a módja.

A kis téglaprizmák alakja szigorúan határolt merev, és az bár ezerféle alkalmazási módot enged meg, a játékos alkalmazásban is törvényt szab és nem enged, hogy felelősség nélkül disztingessünk és szabadon bánjunk vele. Tartózkodásra kényszerít az egyes téglá formája és összhangot ad a nyerstéglából épített városrészek városképének.

Azáltal, hogy nemcsak az anyag felhasználási módja, hanem annak előállítása is az emberkéz munkája, lehetséges domináns épületeknél, amilyenek a templomok és a nagy középületek, az anyag helyes mester-ségű, célszerűen tökéletes felhasználásával a végső hatást nagy mértékben fokozni.

Az előbteket összefoglalva, kérdés, hogy a hatásfokozásnak ez a sokfélesége ad-e valami újat és nagyot a klinkerépületeknek. A jó klinkerépület vonzza a szemet. Nagy tévőlől az egységes lokálistónus és a tömeg-
struktúra hat. Közelebb menve szembe-
tűnik az egyes elemek ezer hangos színe-foltja, amelynek nagy egységbe koordinált lenyű-
göző, óriási orgona hatásához hasonló, akkordja nem írható le, csak átérzhető. A nyerstégla és klinker a téralakító művész

kezében az az anyag, amely a legerősebb hatást biztosítja. Nemcsak az épületek homlokzatánál, utca és térfalak képzésénél, házak, középületek, templomok és dómok alkotásánál, hanem belső terek létesítésénél is jól hangolható és sok nyelven beszélő anyag. Finom struktúrájánál fogva éppen templom-hajók belsejének megoldására különösen alkalmas.

Nagy kár, hogy a legtöbb régi nyerstégla-dóm eredetileg díszítés nélkül való, becsületes struktúrát mutató nyers falfelületeit, pilléreit, gigászián feszülő boltozatait, boltozat bordáit megériés nélkül való korok építőmesterei átmeszelték, sőt átvakolták, sokszor stukkóval borították. A mészfestéssel való csupán átmeszelés még a legkisebb baj, mert a falazat szövete a maga eredetiségében átcsillan a festék vékony rétegén. Ilyenkor a falazat eredeti hatását legalább sejtleni engedti, de a vakolat és stukkó mindent eltakar, a levegőt veszi el és megfojtja az eredeti architektúrát, amin aztán már az sem segít, ha a művész mintakönyvek józanul unalmas gotikus ornamentumát festeti riktó színesen az új tagozatokra. Ezen már csak olyképpen segíthetünk, ha a vakolatot leverjük és a mű puritán, meztelen szépségét állítjuk helyre. A jó nyerstégla- és klinkerépületet a szép emberi testéhez hasonlíthatjuk, amelynek inkarnátusán az egészséges test lüktető vérének színe csillan át.

A klinkerépületek téglakötése a hosszú futó és a rövid bekötő felületi téglák váltakozása, a hézagok adta rendszer, és a belőle elő-
álló finom hálózat rajza mind nagy fontos-
sággal szerepelnek a tervező építész alkotó munkájában. Azonban ezek minden fontos-
ságuk mellett is mesterségbeli részletkérdések, amelyek tárgyalása nem tartozik e tanulmány keretébe.

Azonban nem beszélünk még eddig a nyerstéglaépületek egyik nagy előnyéről, és ez az épület nagy életkora, csaknem az örökkévalóságig tartó élete, amelyek mellett, mint változatlan mérték mellett, kezdődnek és meghalnak az új életek, új generációk, új kultúrák. Bár a változatlan és állandó fogalma a mai embernek meglehetősen idegen, de nem idegen a büszkeség tudata és az a jól-
eső érzés, amely azt mondja nekünk, hogy az általunk emelt épületek századok, év-

ezredek után is állani fognak, hirdetve eleven szóval tudásunkat, akarásunkat, korunk kultúrálmait. Az északnémet tégladómok immár 6—700 esztendősek. A trieri bazilika több mint ezer esztendőre tekint vissza és valószínű, hogy ez az idő még az anyag és épület változatlanóságában meg fog kétszereződni. Mai téglanyagunk úgy művésziileg, mint műszakilag is ellentállóbb, tökéletesebb, mint a téglagotika mestereinek nagy nehézségek árán és primitív viszonyok között kiégetett anyaga. Már pedig ha ezek az épületek ily magas kort elérték, akkor minden remény megvan arra, hogy a mai klinikerekből emelt dómok legalább is két-három évezreden át győztesen fognak szembenézni az idő és időjárás dacos, konok támadásával. Ennek tudata, és a biztonság, állandó-

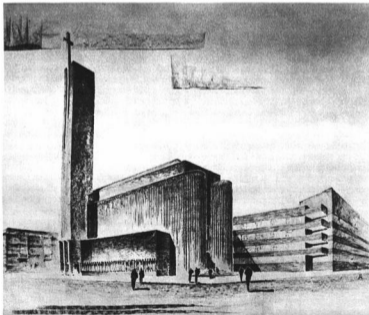
ság érzete megint csak a végtelent ébreszti bennünk elevenné és ebből újabb felelősség-érzés születik, ami a templomtervező építésznél különösen nagygyá kell hogy váljék. Ha az építész mindezt becsületesen átérzi, akkor a mai kor épületei méltán fognak versenyezni a téglagotika óriás méretű és művésziileg nagyon magas fokon álló dóm-épületeivel.

Kívánom: legyen sok nyerstéglaépületnek „latenter sacralis” értéke; legyen minden téglapépület igazi ima; hallgassák meg minél többen Hans Muchnak, költőársainak és a többi előharcosnak hangját, hogy:

„Újra megtaláljuk rég elvesztett kultúránkat, az virágba boríthatassuk és templomaink az Isten tisztelgetésének méltó hajlékai legyenek!”

Igy legyen, és ez legyen az Ő akarata!

FRITZ HÖGER
(HAMBURG)

FRITZ HÖGER BERLINI TEMPLOMÁNAK TERVE